

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Kazaları

Editör: Danyal TEKDAL

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E OSMANLI KAZALARI

ISBN 978-625-8325-91-1

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2022, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınev**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Ekim 2022, Ankara

Yayın-Proje: Zeynep Güler
Dizgi-Grafik Tasarım: Tuğba Kaplan
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler/Ankara
Tel: (0312) 341 36 67

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e intikal eden kurum ve kuruluşlar gibi idarî tecrübe ile yoğrulmuş yönetim becerisi de devretmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönem bürokrasi erki, daha ziyade Osmanlı Devleti'nin son döneminde açılan askerî/sivil üst düzey modern okullarından mezun olmuş kadrolardan oluşmuştur. Bu kadroların içerisinde Osmanlı'nın son döneminde mülkî amir olarak görev yapmış olanlar da azımsanmayacak orandadır. Hizmet cetvelleri takip edildiğinde aynı kişilerin idarecilik görevlerini Cumhuriyet döneminde de büyük oranda devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Yani yönetim zincirinde -en azından taşra idareleri düzeyinde- devamlılık sağlanarak önceki bakiye yok sayılmayarak yeni düzene göre yeniden şekillendirilmiştir. O yüzden Osmanlı'nın son döneminde görev yapmış mülkî amirlerin biyografilerinin bilinmesi ve bu zaman zarfında taşrada idarî açıdan meydana gelen gelişmelerin açığa çıkarılması, Cumhuriyet'in ilk evresindeki taşra idarî yapısı ve idarecilerinin yönetim becerisinin anlaşılmasına da önemli katkılar sunacaktır.

Osmanlı taşra teşkilatı hakkında şimdiye kadar birçok değerli akademisyen çalışma yürütmüştür. Özellikle yerel ölçekte kaleme alınan bu çalışmalar, son zamanlarda daha da yoğunluk kazanmıştır. Söz konusu çalışmalar, daha ziyade tek yerleşim birimiyle sınırlı kaldığından genele dair fikir vermesi açısından yeterli görülmemektedir. O yüzden her bir Osmanlı vilayetinden en az bir kazanın seçilerek ele alınması ve birbiriyle kıyaslanabilme imkânını da sunabilecek bir taslağa sahip olması, genel geçer yargılara ulaşma noktasında önem arz etmektedir. Bu, aynı zamanda çalışmamızın en önemli amacını oluşturmaktadır. 1914 nüfus sayımına göre Osmanlı Devleti'nin Anadolu coğrafyasında kalmış 30 vilayet ile ilgili düşünülen bu taslak, maalesef sürenin dar olması ve konu ile ilgili çalışan akademisyenlerin takviminin uygun olmaması dolayısıyla daha dar kapsamlı bir şekle bürünmüştür. Buna rağmen amacın hâsıl olması adına, dokuz vilayetten seçilen dokuz kaza ile bu plan hayata geçirilerek çalışmanın ortaya çıkması sağlanmıştır. İlerleyen zaman zarfında gerekli koşullar sağlanırsa bu çalışmayı tamamlayıcı olabilecek kapsamlı başkada eserlerin ortaya çıkmasına da vesile olması umulmaktadır.

Bu çalışma, dokuz bölümden oluşmaktadır. Her bölümde seçilmiş bir kazanın idarî yapısındaki gelişmelerden kaza idare meclisine; kamu kuruluşlarında görev yapan memurlardan kaymakamlara kadar birçok konu başlığı büyük oranda arşiv belgeleriyle inşa edilerek ele alınmıştır. Kazadaki idarî işlere olan etkisi dolayısıyla kaymakamlar hakkında ise olabildiğince detaylı içerik sunulmaya gayret edilmiştir. Bu amaçla mezun oldukları okuldan bildikleri dillere; mesleğe başlama yaşından aldıkları maaşa; göreve başlama/ayrılma şeklienden emeklilik haklarına; haklarındaki soruşturma ve cezalardan taltiflerine kadar birçok başlıkta -ulaşılan kaynakların el verdiği ölçüde- değerlendirmeler yapılmıştır.

Kitabın ortaya çıkması sürecinde değerli vakitlerini ayırarak bölüm yazım çalışmalarına katkıda bulunan çok kıymetli bölüm yazarlarına teşekkür ediyorum.

Danyal TEKDAL

Ekim 2022

BÖLÜMLER VE YAZARLARI

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

- 1. Bölüm: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Garbi Karaağaç (Acıpayam) Kazası**
Prof. Dr. Mithat AYDIN, Pamukkale Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2066-845X
- 2. Bölüm: Lapseki Kazasında Kaymakamlık İdaresi (1868-1914)**
Prof. Dr. Şerif KORKMAZ, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
ORCID No: 0000-0001-6697-2601
- 3. Bölüm: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İncesu Kazasının İdarî Gelişimi ve İdarecileri**
Prof. Dr. Hava SELÇUK, Erciyes Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-9136-9158
- 4. Bölüm: Zeytin Kazasının İdari Yapısı ve İdarecileri (1867-1908)**
Dr. Arş. Gör. Toroshan ÖZDAMAR, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-6600-5256
Prof. Dr. Memet YETİŞGİN, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-2665-1210
- 5. Bölüm: Tanzimat Dönemi Taşra Teşkilatlanması ve Tarsus**
Doç. Dr. Songül ULUTAŞ, Mersin Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7605-9151
- 6. Bölüm: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bartın Kazasının İdarî Yapısı**
Doç. Dr. Emrah ÇETİN, Bartın Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-9330-6468
- 7. Bölüm: Aşiretlerin Kıskaçında Gözden Düşen Şehir: 19. Yüzyılda Nusaybin**
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem AKMAN, Mardin Artuklu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2784-3908
- 8. Bölüm: Osmanlı Son Döneminde Mutki Kazasının İdarî Yapısı ve İdarecileri (1880-1920)**
Dr. Suat ÖZDAĞ, Milli Eğitim Bakanlığı
ORCID No: 0000-0002-9038-2844
- 9. Bölüm: Osmanlı Son Döneminde Pütürge Kazasının Teşekkülü ve İdarecileri (1894-1920)**
Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL, İnönü Üniversitesi
ORCID No: 0000-0002-7071-0548

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	iii
Bölümler ve Yazarları.....	v

1. BÖLÜM

19. YÜZYILDAN 20. YÜZYILA GARBİ KARAAĞAÇ (ACIPAYAM) KAZASI

Giriş.....	1
Garbi Karaağaç'ın Denizli'ye Bağlanması	9
Garbi Karaağaç'ta Yönetim.....	12
Acıbadem Belediyesi.....	22
Salgın Hastalıklar.....	25
Garbi Karaağaç'ta Eğitim.....	26
Garbi Karaağaç Maarif Komisyonu	26
Garbi Karaağaçta Modern Eğitimin Gelişimi: İbtidailer ve Acıbadem Rüşdiyesi.....	28
Garbi Karaağaç Kazasına Bağlı Köylerde İbtidailerin Açılması.....	30
Acıbadem Rüşdiyesi.....	33
Garbi Karaağaç'ın Nüfusu	35
Garbi Karaağaç'ta Ekonomik Durum	38
Sonuç	40
Kaynakça.....	41
Ekler	43

2. BÖLÜM

LAPSEKİ KAZASINDA KAYMAKAMLIK İDARESİ (1868-1914)

Giriş.....	51
Lapseki Kazasının Kısa Tarihi ve İdarî Gelişimi	51
Kısa Tarih	51
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İdari Yapıdaki Değişim.....	53
Kaymakamların Çalışma Arkadaşları	55
Kaza İdare Meclisi	59
Kazada Görev Yapan Kaymakamlar	60
Kaymakamların İsimleri ve Görev Süreleri	60
Atama ve Yer Değiştirme Usulleri	63
Maaş ve Emeklilik Hakları.....	66

Şikâyet, Soruşturma ve Ceza Durumu	68
Ödül ve Terfileri	75
Sonuç.....	76
Kaynakça.....	78
Ekler	79

3. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E İNCESU KAZASININ İDARİ GELİŞİMİ VE İDARECİLERİ

Giriş.....	81
İncesu Kazasının Kısa Tarihi ve İdari Gelişimi	81
İncesu Kazasının Kısa Tarihi	81
İncesu'da Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İdari Yapıdaki Değişim.....	83
İncesu Kaymakamlarının Çalışma Arkadaşları	85
İncesu Kaza İdare Meclisi.....	86
İncesu Kazasında Görev Yapan Kaymakamlar	88
İncesu Kaymakamların İsimleri ve Görev Süreleri	88
İncesu Kaymakamlarının Atama ve Yer Değiştirme Usulleri	90
İncesu Kaymakamlarının Maaş ve Emeklilik Hakları.....	97
İncesu Kaymakamlarının Şikâyet, Soruşturma ve Ceza Durumu	101
İncesu Kaymakamlarının Ödül ve Terfileri	106
Sonuç.....	107
Kaynakça.....	107
Ekler	109

4. BÖLÜM

ZEYTUN KAZASININ İDARİ YAPISI VE İDARECİLERİ (1867-1908)

Giriş.....	111
Zeytun Kazasının İdarecileri ve Ermeniler.....	112
Sonuç.....	125
Kaynakça.....	126

5. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ TAŞRA TEŞKİLATLANMASI VE TARSUS

Giriş.....	129
Tanzimat Dönemi Vilayet Düzenlemeleri ve Tarsus İdarî Taksimatı.....	131
Tarsus'ta Mahalli Yapılanma	141
Tarsus'ta Yönetim Mekanizması ve Mülkî Amirler.....	143
İdarî Kurumlar.....	150
Yerel Meclisler	152
Belediye İdaresi.....	155
Kaza Mahkemeleri.....	161
Sonuç.....	166
Kaynakça.....	167

6. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E BARTIN KAZASININ İDARÎ YAPISI

Giriş.....	169
Bartın Kazasının Kısa Tarihi ve İdarî Gelişimi.....	170
Türk Hâkimiyeti Öncesinde Bartın	170
Osmanlı İdaresinde Bartın.....	171
Bartın Kazasında Görev Yapan İdareciler	172
Kaymakamlar ve Çalışma Arkadaşları	172
Şikâyet ve Soruşturmalar.....	175
Sağlık Sorunları	178
Sonuç.....	179
Kaynakça.....	179
Ekler	181

7. BÖLÜM

AŞİRETLERİN KISKACINDA GÖZDEN DÜŞEN ŞEHİR: 19. YÜZYILDA NUSAYBİN

Giriş.....	183
Nusaybin'in Kısa Siyasi ve İdarî Tarihi	184
Nusaybin Kazasında Muktedir Olamayan Müdür ve Kaymakamlar.....	186
Çölün Ecinnileri Kiskacında Çöl Kilidi.....	191
Aşiretlerden Vergi Alamayan Mültezimler	198
Sonuç.....	200
Kaynakça.....	200

8. BÖLÜM

OSMANLI SON DÖNEMİNDE MUTKİ KAZASININ İDARİ YAPISI VE İDARECİLERİ (1880-1920)

Giriş.....	203
Mutki Kazasının Mülki ve İdarî Açından Tarihsel Gelişimi	206
Kazada Görev Yapan Kaymakamlar	210
Kaymakamların İsimleri ve Görev Süreleri	210
Atama ve Yer Değiştirme Durumu	213
Maaş ve Emeklilik Hakları.....	216
Mutki Kaymakamlarının Karşılaştıkları Sorunlar ve Yaşanan Asayiş Olayları.....	219
Sonuç.....	221
Kaynakça.....	223
Ekler	225

9. BÖLÜM

OSMANLI SON DÖNEMİNDE PÜTÜRGE KAZASININ TEŞEKKÜLÜ VE İDARECİLERİ (1894-1920)

Giriş.....	229
Pütürge Kazasının Teşekkülü ve İdarî Yapılanması	231
Kazada Görev Yapan Kaymakamlar	240
Kaymakamların İsimleri ve Görev Süreleri	240
Atama ve Yer Değiştirme Durumu	245
Maaş ve Emeklilik Hakları.....	249
Kaymakamlar Hakkındaki İşlemler: Şikâyet, Soruşturma ve Taltifler	252
Sonuç.....	257
Kaynakça.....	259
Ekler	261

Yazarlar Hakkında.....	265
-------------------------------	------------

7. BÖLÜM

AŞİRETLERİN KISKACINDA GÖZDEN DÜŞEN ŞEHİR: 19. YÜZYILDA NUSAYBİN

Dr. Öğr. Üyesi Ekrem AKMAN, Mardin Artuklu Üniversitesi
ORCID No: 0000-0003-2784-3908

Giriş

Nusaybin, Orta Çağ'ın oldukça önemli bir şehriydi. Bu çalışma, 19. yüzyılın başından son çeyreğine kadar Nusaybin'in idarî yapısına, sosyal ve asayiş olaylarına odaklanarak şehrin zaman içerisinde nasıl bir köy haline dönüştüğünü sorgulamaktadır. Vazgeçilmez bir ticari güzergâhın kavşağında yer alan Nusaybin, Osmanlı yönetiminde büyük devletlerin savaş alanı olmaktan çıkmasına rağmen, 1600'lerin ortasından itibaren Sincar eşkıyalarına ek olarak güneyden gelen Şammar ve Aneze Urban aşiretlerinin cevalangâhı olmuştur. Tüm bunlara askerî birliklerin yetersizliği de eklenince bölge adeta güvenliğin olmadığı, yerleşim yerlerinin sürekli tahrip ve talan edildiği bir alana dönüşmüştür. Çağçağ Nehri'nin aktığı havzada eskiden yapılan kanalların bozularak bataklıklara dönüşmesiyle birlikte şehir rutubetli vahim bir iklime evrilmiştir.

Makalede özetlenen bu üç unsurun neden olduğu idarî yapılanma, kazanın müdür ve kaymakamları ile aşiretlerin sosyal yapıyı nasıl etkilediği birincil kaynaklara, ilgili arşiv belgelerine dayanılarak ortaya konmaktadır Nusaybin şehrinin İlk Çağ ve Orta Çağ dönemlerine ait bir hayli literatür bulunmaktadır. İslam tarihçilerinin dönemi anlatan eserlerinin yanı sıra Ahmet Kütük'ün bu döneme ait eseri Nusaybin'e dair en önemli kaynaktır.¹ Yakın Çağ dönemindeki Nusaybin'e dair ise çok az çalışma vardır. Bu çalışmaların içinde Ahmet Kankal'ın makalesi² önemli bir yer tutmaktadır. Kankal, bu makalede Nusaybin'in 1870 yılından sonraki idarî ve nüfus yapılanmasına odaklanmıştır; Ancak arşiv malzemesinin bir bütün olarak kullanılmadığı bu çalışma sadece 1869 yılından sonra yayınlanan Diyarbekir salnamelerine dayanılarak hazırlanmıştır. Remzi Avcı'nın titiz çalış-

1 Ahmet Kütük, *Nisibis (Nusaybin) Kadim Bir Şehrin Hikâyesi*, Divan Kitap, İstanbul 2018.

2 Ahmet Kankal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Nusaybin (Salnamelere Göre)", *Makalelerle Mardin I*, Haz. İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007.

ması³ Nusaybin'in Batılı seyyahların detaylı anlatıları üzerinden 19. yüzyılda nasıl değiştiğine ışık tutmaktadır. Avcı'nın seyahatnameler üzerinden şehir tasviri Osmanlı arşivleriyle mukayese edildiğinde alternatif bir araştırma modeli sunmaktadır. Elinizdeki bu çalışma ise, dönemin idarî ve sosyal yapısı arşiv kaynakları temel alınarak hazırlanmıştır. Böylece 19. yüzyılın ilk yıllarından son çeyreğine kadarki dönem mercek altına alınarak önemli bir boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

1. Nusaybin'in Kısa Siyasi ve İdarî Tarihi

Nusaybin zaman içerisinde *Naşibina*, *Nasîbin*, *Nitibi(n)*, *Nitibeni*, *Nizzibi*, *Nisibis*, *Nisebin*, *Nasibeyn* şeklinde isimlendirilmiştir. Turabdin'in güneyinde çöle açılan bir kapı olarak Çağçağ (Hirmas) suyunun kenarında kurulmuş olan Nusaybin, Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan el-Cezire bölgesinin Diyar-ı Rabia kısmının merkez şehriydi.⁴ Milattan sonraki ilk yıllarda Romalıların, 3. yüzyılda da İranlıların eline geçmiştir. Bundan sonra şehir Roma-Pers ve Bizans-Sasani mücadele alanında bulunduğu için iki taraf arasında sürekli el değiştirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun zulüm ve ağır baskısından kaçarak Urfâdaki (Edessa) Nesturîlerin daha güvenli buldukları Nusaybin'e yerleşmelerinden sonra burası artık Nesturîlerin Nusaybin Akademisi ile manevi merkezleri haline gelmiştir. Yedinci yüzyılda Nusaybin Müslümanların eline geçti. İyaz b. Ganem Nusaybin'i Ruha ile yapılan anlaşma (sulh) şartları kapsamında teslim aldı. Bu tarihten sonra şehir Roma-Pers ve İslam ordularının karşılaşma bölgesi içinde kaldı. Adı geçen güçler arasında defalarca el değiştirdi. Hamdanîler, Selçuklular, Zengiler, Eyyubîler burada hüküm sürdüler. Orta Çağ'da Şehrin hamam, pazar, cuma kılınan cami ve surları meşhurdur. Hulagu ve Timur istilasına uğrayan Nusaybin seyyahlara göre 14. yüzyılda tamamıyla harap hale gelmişti.⁵ Şehrin stratejik güzergâh olarak önemi defalarca savaş alanına dönmesine ve tahrip olmasına neden olmuştur.

1518 yılında Mardin ve çevresinin Safevi etkisinden kurtarılmasından sonra Nusaybin, Osmanlı yönetimine dâhil olarak büyük güçlerin savaş alanı olmaktan çıkmış, birkaç yüz yıl sürecek bir sulh ortamına girmiştir. Osmanlı hâkimiyetinin ilk devirlerinde devlet otoritesini tanıyan bölgedeki Arap aşiretlerinin gücü 1640'larda Arabistan'dan kuzeye doğru yayılan Şammar ve Aneze Arap aşiretleri tarafından kırılmıştır. Bölge Urban ve yerel aşiretlerin büyük çatışmalarına, ta-

3 Remzi Avcı, "Atların Değiştirildiği Bir Menzil: 19.Yüzyıl Batı Seyahat Yazınından Nusaybin'e Bakmak", *Nusaybin Siyaset-Kültür-Ekonomi* içinde Editör: Ahmet Selçukoğlu, Ahmet Gemi, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2022.

4 Kütük, *Nisibis (Nusaybin)*, s.41-45.

5 Ernest Honigmann, "Nasibin", *İslam Ansiklopedisi*. C.9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s.102.

lan, gasp ve eşkıyalık faaliyetlerine sahne olmuştur.⁶ Çöl ağzı olarak adlandırılan Nusaybin'in kendisi ve güneyindeki harap ve terk edilmiş köyler bu mücadelenin izlerini taşımaktadır.⁷ 1653 tarihli mühimme kayıtlarında Nusaybin sancak beylerinin Urban aşiret şeyhleri arasından seçildiği görülmektedir. Bu tarihte Nusaybin, sancakbeyi Urban aşiretinden Ben-i Mansur Kabilesi şeyhi Tahir, ondan sonra Ben-i Cümeyl Kabilesi şeyhi Hasan'a sancakbeyliği görevi verilmiştir. Arap aşiretlerinin Nusaybin civarında hâkimiyet kurdukları ve devletle iyi ilişki içinde oldukları sürece kendilerine sancakbeyliği gibi üst düzey görevler verilmesi Osmanlıda devlet-aşiret politikalarının açık bir örneğidir.⁸ 1766 yılında Nusaybin'e uğrayan Alman Seyyah Carsten Nieburh, şehrin 150 haneden oluştuğu bilgisini vermiştir.⁹ 1795 yıllarında Fransız Seyyah G. Antoine Olivier "Nusaybin, Bağdat paşasına bağlı olup, Mardin mütesellimi tarafından yönetildiğini aktarmış, burasının artık bir kent değil, yaklaşık bin nüfusun yaşadığı bir köy" olduğu kaydını düşmüştür.¹⁰

Nusaybin ipek yolu üzerinde Cizre, Musul ve Bağdat'a uzanan iki önemli ticaret yolunun kavşak noktasında, her türlü olumsuz ve sağlıksız havasına rağmen stratejik olarak vazgeçilmez bir toplanma ve ticaret merkeziydi. Bu yollardan biri doğudan Erzurum-Diyarbakır istikametinden, diğeri batıdan Birecik-Urfa üzerinden Nusaybin'de çöle açılmaktadır. Seyyahlar burayı atların değiştirildiği menzil olarak tanımlamışlardır. Ticaret kervanları ve yolcular, yol güvenliklerini sağlamak ve diğer hazırlıklarını tamamlamak üzere çölün ağzı olarak isimlendirilen Nusaybin'de beklemişlerdir.¹¹ Bağdat Caddesi olarak adlandırılan güzergâhta Nusaybin, Osmanlı arşivinde çölün kilidi olarak tasvir edilmiştir.¹² Mardin'den Musul'a kadar fiziki varlıkları günümüze kadar gelmiş Bizans ve Sasaniler arasındaki savaşlarda sürekli el değiştiren onlarca kale ve garnizonlar bu yolun güvenliği için hizmet etmişlerdir.¹³ Osmanlı yönetimiyle beraber bölgedeki askerî kaleler önemini yitirmişlerdir. Yeterli güce sahip askerî birliklerin bölgeden çekilmesiyle burada gittikçe güçlenen Arap aşiretleri ve eşkıyalar asayiş bozarak, yerleşim alanlarını tahrip et-

6 Suavi Aydın vd. *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.167.

7 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s.47.

8 Hülya Yüksel, 89 Numaralı Mühimme Defteri, *Transkripsiyon Özet ve Değerlendirme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010, s.64.

9 Remzi Avcı, "Atların Değiştirildiği Bir Menzil:19.Yüzyıl Batı Seyahat Yazınından Nusaybin'e Bakmak", *Nusaybin Siyaset-Kültür-Ekonomi* içinde Editör: Ahmet Selçukoğlu, Ahmet Gemi, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2022, s.338.

10 Ahmet Mümtaz Maden, *Oliver'e Göre Anadolu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s.33.

11 Avcı, s. 336-351, 339; ayrıca bkz. Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.51.

12 BOA., BEO., 2817/211275-5.

13 Göyünç, *Mardin Sancağı*, s.7; Aydın vd. *Mardin*, s. 67.

mişlerdir. Böylece parlak bir Orta Çağ şehri olan çölün kilidi olarak nitelendirilen Nusaybin'in yıldızı gittikçe sönmüş zaman içinde bir köye dönüşmüştür.

Nusaybin'in zamanla bir köy haline gelmesinde iklim ve coğrafi şartların da etkili olduğu söylenebilir. Çağçağ Nehri ile ticari güzergâhın kavşağında olması Nusaybin'i Orta Çağ'ın bölgedeki en parlak şehirleri arasına girmesini sağlarken çöl ağzında olup havasının rutubet ve sıcaklığı şehrin en büyük dezavantajı olmuştur. Daha önce cetvel ve kanallarla kontrol edilen nehrin suları bu kanal ve cetvelerin zamanla ortadan kalkması ile şehrin önündeki vadiye yayılan Çağçağ Nehri birçok bataklık oluşturmuştur. Bu bataklıklar Nusaybin'in iklimini bozarak, nüfusun göç vermesine neden olmuştur.¹⁴ Bölge valileri şehrin havasını ve çevresindeki su kanallarının ıslahı için çaba harcadılar. Nitekim Arap aşiretlerine karşı askerî gücü hazır bulundurmak amacıyla Nusaybinde inşa edilen kışlanın etrafında bazı kabileler iskân edilmiş, Nusaybin'in çevresinde evler ve dükkânlar inşa edilmiştir. Kışlanın etrafında bir mahalle kurulma projesinde dikkati çeken en önemli ayrıntı aynı alanda elli bin ağacın dikilmiş olmasıydı. Arşive yansıdığı şekliyle Vali'ye göre;

*Nusaybinde inşa olunmakta olan iki kat kârgir kışla ve ittisalinde birkaç yüz neferât ile beş yüz hayvanata vefa edecek kebir ahur ve zahire anbarları ve bazı dekâkin ve tefferruat-ı saire tetmim ve ikmal ve civarında elli bin aded eşçar garsiyle (elli bin adet ağaç dikmekle) havada olan vahametın dahi filcümle def'i sureti istih-sal olunmuş.*¹⁵

Valinin sözünü ettiği ağaçların akıbeti belirsizdir. Bu çabalar sonucunda Nusaybin'in havasında herhangi bir düzelme olmadığı sonraki idareci ve buraya gelen seyyahların gözlemlerinden anlaşılabilir.¹⁶

2. Nusaybin Kazasında Muktedir Olamayan Müdür ve Kaymakamlar

Nusaybin, Osmanlı hâkimiyetinde Diyarbekir eyaletine bağlı bir sancak ve kaza merkezi olarak yer almıştır.¹⁷ 18. yüzyılda idarî statüsü devam etmişse de daha önce zikredildiği gibi zaman içinde bir köy haline gelmiştir. Zaman zaman Bağdat ve Musul'a bağlanan Nusaybin, uzaklığı nedeniyle tekrar Mardin ve Diyarbekir idarî sınırları içinde yer almaya devam etmiştir.¹⁸ 1848 yılında "Kürdistan Eyaleti dâhilinde Mardin Kazasında Nusaybin Nahiyesi"¹⁹ ifadesi fiili durumun

14 BOA., BEO., 2817/211275-5.

15 BOA., HAT., 493/24220-A.

16 Nusaybin'in iklim ve havası ile ilgili geniş bilgi için bkz. Rauf Belge, Nusaybinde Şehirleşme ve Mekânsal Gelişim, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021, 88-94.

17 BOA., A. DVNSMHH.d., 86/29.

18 Göyünç, *Mardin Sancağı*, 46.

19 BOA., C.EV., 155/7718-6.

resmi bir statüye çevildiğini göstermektedir. Tanzimat'la beraber idarî yapılanmada mülkî teşkilat yeniden düzenlendiğinden Nusaybin, Diyarbekir, Van, Muş ve Hakkâri sancakları ile Mardin ve Cizre kazalarından oluşan Kürdistan Eyaleti²⁰ içinde Mardin'e bağlı kaza statüsüne alındı. Bu dönemde asayişin sağlanması, asker alımı ve vergilerin toplanmasında daha hızlı sonuç almak amacıyla kazalar önce müdürlerle daha sonra kaymakamlarla yönetilmeye başlanmıştır. Nusaybin'in tekrar kaza statüsüne alınmasının en önemli gerekçesi çevresindeki aşiretlerin devletle ilişkilerini düzenleyerek tekâlif-i miri denilen vergi ve askerlik konusunda düzeni sağlamaktır. Nusaybin'e bu amaçları gerçekleştirmek üzere çok kısa aralıklarla onlarca müdür ve kaymakam atanmıştır. Aşağıdaki listede müdür ve kaymakamların görev süreleri, azledilme, tayin ve değişme nedenleri özetlenmiştir. Bu listedeki görev süreleri ve azil nedenleri hem bölgede hem de Nusaybin özelinde Tanzimat'ın merkezîyetçi politikalarını uygulayabilecek yeterli oranda idarî-mülkî yetişmiş bürokrat ve idarecilerin noksanlığını göstermektedir. Ayrıca yerel idarecilerin, bölgedeki güçlü aşiretlere karşı ellerindeki yetersiz askerî kuvvetlerden dolayı başarısız olmaları, vergi toplama konusundaki yetersizlikleri, kötü idare ve liyakatsizlikleri onların sürekli bir şekilde ya azledilmeleri ya da istifa etmeleriyle sonuçlanmıştır.²¹

Tablo 1. 1851-1861 Yılları Arasında Nusaybin Yerel İdarecilerinin Görev Süreleri ve Tebdil Nedenleri

Kaza Müdür veya Kaymakamı	Görev Yılı	Görev Değişikliği Nedeni	Maaşı (kuruş)
Mehmet Sıtkı Efendi	1851		
Muhammed Cemali	1851		1.250
Emin Ağa(Müdür)	1852	İstifa, Ab ve havasıyla imtizaç edememek	1.250
Nuri Efendi (Müdür)	14.Kasım 1852	Azledilme. Erbâb-ı iktidar ve dirayet olmaması	1.200
Süleyman Efendi	28 Nisan 1853	Azledilme	1.200
Ömer Efendi (müdür)	3 Şubat 1854	Azledilme. Zabt u rabta kadir olamamak.	1200
İsim tespit edilemedi			
Hacı Hafız Muhammed	16 Ocak 1859	Uygunsuzluk.	1.200
Abdi Efendi	14 Haziran 1859	Göreve Başlayamadı	1.200
Habib Bey	22 Haziran 1859	Vergi konusunda su-i idare	
Tayyip Bey	Şubat 1860	Ab ve havasıyla imtizaç etmemek	
İbrahim Ağa	24 Nisan 1860	Azledilme. Liyakat ve ehliyeti yok.	
Abdülfevzi Ağa	13 Ağustos 1860	Azledilme	
Şeyhzâde Yusuf Bey	1 Haziran 1861	Yerli hanedan, Mekteb-i mülkiye mezunu tecrübeli	

20 Cemal Ülke, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürdistan Eyaleti ve Kürdistan Eyaletinin Kuruluşu 1847 1867", *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu*, 6-8 Eylül 2012, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, s. 152-172.

21 BOA., A.MKT. MVL., 103/88.

Tabloda da görüleceği gibi -arşiv kaynakları ışığında- 10 yıllık bir süreç içerisinde oldukça düzensiz bir teşkilat yapılanması ve icrası görülmektedir. Kaymakamlar ortalama yedi ay, bir kısmı bir-iki ay gibi çok kısa aralıklarla yer değiştirirken, büyük ümitlerle göreve getirilenler de yine bir yıldan önce görevlerinden azledilmiş veya kendileri istifa etmişlerdir. Nusaybin'in zaman içinde bir köy haline gelmesinin nedenlerini Tanzimat'tan sonra yeniden kaza statüsüne getirilmesi ile buraya atanan müdür ve kaymakamların sık sık istifa etmesi ya da Urban aşiretleriyle mücadelede etkili olmamakla suçlanarak azledilmelerinde görmek mümkündür. Nusaybin'de On yıl (1851-1861) içinde tespit edebildiğimiz kadarıyla 14 kaza müdürü ve kaymakam görev yapmıştır. Azillerin gerekçesi; devletin istediği mirî malların toplanamaması ve asayişin sağlamamasıydı. Etrafındaki güçlü aşiretlere karşı bölgede bulundurulmuş askerî birliklerin yetersiz olması buraya gelen kaza müdürleri ve kaymakamların başarısız olmalarındaki en büyük etken olmuştur.

19. yüzyılın ilk yarısında kasabanın havasından dolayı müdür ve kaymakamların bir kısmı istifa etmişlerdir. Örneğin 1853 yılında 1.250 kuruş maaşla Nusaybin kazasına müdür olarak atanan Emin Ağa, kısa bir süre sonra “*kaza-i mezkûrun ab ve havasıyla imtizaç edemeyup bir müddetten berü hasta olmasına binaen istifa etmiş ve oradan dahi gitmiştir.*”²² 1860 yılında da Nusaybin Kaza Müdürü Tayip Bey, “*Nusaybin'e bidayet-i memuriyet-i acizanemden şimdiye kadar kaza-i mezburun ab ve havasıyla imtizaç etmediğim ve edemeyeceğimden...*” affını (istifasını) istemiş ve görevi bırakmıştır.²³ Belgede de belirtildiği gibi, havasına ve suyuna alışamama mazereti ile istifa eden Emin Ağa'nın yerine gelen yeni kaza müdürü Nuri Efendi, kendisini Nusaybin'de meydana gelen bir *ihtilalin* içerisinde bulmuştur. Kasaba ve çevresinde Arap aşiretlerinin neden olduğu büyük karışıklıklar Mardin'den askerî birliklerin müdahalesi ile yatışmış bu arada Kaza Müdürü Nuri Efendi de görevinden alınmıştır.²⁴ Nuri Efendi kendisinden beklenen irade ve dirayeti gösteremediğinden onun yerine “*matluba muvafık bendegândan bulunmak hasebiyle*” Kağızman eski müdürü Ömer Efendi atanmıştır. *Matluba muvafık bendegân* ifadesi ile önceki kaza müdürlerinin devletin isteklerine (vergi-asayiş ve askere alma konuları) uygun davran(a)mamakla suçlandıklarını göstermiştir.

1859 yılında Mardin'e bağlı Zaho, Cizre ve Nusaybin kaza müdürlerinin “*zabt-u rapta ve tahsilat maddesine bakmadıkları gibi su-i idare ve âdem-i liyakatleri*”²⁵ ileri sürülerek görev yerleri değişmiştir. Kaza müdürlerinin kötü idare ve liyakatsızlıkları yüzünden yerleşik ahalinin göç ile “*civar mahallere nakl-i hane ederek*” köylerini boşalttıkları ifade edilmiştir. Adı geçen kazalara yeni ve becerikli müdür

22 BOA., İ.MVL., 273/10559.

23 BOA., İ.MVL., 433-19074-2.

24 BOA., İ.MVL., 312/13025.

25 BOA., MVL., 578/58.

ve memurlar görevlendirerek, göç etmiş ahali eski yerlerine geri getirilmeleri planlanmıştır. Daha iyi bir idarî yapılanma ile asayiş ve kontrolü sağlamak üzere bazı kazalar da birleştirilmiştir. Cellağa Nusaybin'e bağlanmış, Hacı Hafız Muhammed Efendi kaza müdürü olarak atanmıştır. Ancak Hacı Hafız Muhammed'in müdürlüğü devam ederken merkezden Abdi (Abdullah) Efendi de Nusaybin'e müdür olarak atanmıştır. Kırk sekiz günlük bir yolculuktan sonra karşılaşacağı sürprizden habersiz olarak görev yerine varmıştır.²⁶ Cellağa Kazasının Nusaybin ile birleştirilmesinden doğan karışıklıkta mevcut kaza müdürü görevine devam ederken -bu tarihte Nusaybin'de henüz telgraf hattı yoktur- aynı göreve ikinci bir müdür gönderilmiştir.²⁷ Bürokrasinin ve merkezî hükûmetin henüz Tanzimat uygulamalarını kurumsallaştıramadığını bu olayda görmek mümkündür.

Nusaybin'de görev yapacak "*liyakat ve ehliyeti tebeyyün eden ve ol havalice lisana aşına*" vasıflara sahip kaza müdür arayışı devam edecek; ancak bu özellikleri taşıdıkları iddiası ile tayin edilenler de kısa süre sonra "*zabt-u rapta ve tahsilat maddesine bakamadıklarından su-i idare ve âdem-i liyakatleri*" gerekçesiyle azledileceklerdir. Merkezî hükûmet ile valiler arasındaki yazışmalarda buralara atanacak kaza müdürleri ve kaymakamların tecrübeli, bölgenin sosyal yapısına vakıf ve o havalinin diline aşına olmaları istenmiştir.1860 yılında Nusaybin kaza müdürlüğünden istifa eden Abdülfettah Ağa'nın yerine gönderilen Dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından ve Diyarbekir hanedanından sabık Zaho Kazası Müdürü Şeyhzâde Yusuf Bey atanırken bu vasıfları öne çıkarılmıştır. Yusuf Bey'in "*ol havalî ahvaline vakıf ve mizac-ı urban aşairine arif olduğu*" özellikle vurgulanmıştır.²⁸ Ayrıca buralarda asayiş bozan ve vergi vermeyen urban aşiretlerinin mizaçlarına, sosyal ve psikolojik hallerine vakıf olamadıklarından Mülkiye mektebinden imtihanla mezun tecrübeli kişilerin bu tür yörelerde görevlendirilmeleri problemin çözümüne

26 BOA., MVL., 586/36; BOA., DH. MKT., 1452/2.

27 Abdi Efendi Nusaybin'e geldiğinde Hacı Hafız kaza müdürü olarak görevi başında olduğundan boşlukta kalır. Tanzimat'ın ilk yıllarında sürekli değişen ve dönüşen idarî teşkilat merkez bürokratlarını da işin içinden çıkamaz hale getirmiştir. Abdi Efendi tüm parasını harcamış uzak bir diyarda adeta beş parasız kalmıştır. Nusaybin'in bağlı olduğu Kürdistan Eyaleti valisi ve Şûrâ-yı Devlet'e durumunu arz eder. Ancak dönemin bürokratik işleyişini ortaya koyan yazışmalardan de anlaşılacağı gibi problemini çözecek muhatap bulamayacaktır. Abdi Efendi yazdığı arzlarda; bundan dokuz ay önce Mardin sancağı dâhilinde kâin Nusaybin kazası müdürlüğüne tayin edilerek kırk sekiz gün zarfında memuriyet mahalline vardığını bildirmektedir. Bin türlü zahmetten başka on sekiz yirmi bin kuruş borçlanarak eşyalarını satmış, zor duruma düşmüştür. "*Düçâr olduğum nice zarurettime merhameten çektiğim sıkıntı ve yol meşakkatine inayeten yakın ve civar bir mahalle*" tayinini ister. BOA., MVL., 586/36-3. Dilekçesi Meclis-i Vâlâda görüşülen Abdi Efendi'nin Silistre vilayetinde boş bir kaza müdürlüğüne tayini tavsiye edilir. Silistre vilayetinde boş kaza müdürlüğü olmadığından Abdi Efendi borçlu ve perişan bir şekilde açıkta kalır. BOA., A. MKT. UM., 356/8.

28 BOA., A. MKT. MVL., 130/98.

yardım edeceği belirtilmiştir.²⁹ Ancak tabloda da görüleceği gibi matluba muvafık, merkezi hükûmetin isteklerine uygun kaza müdür ve kaymakam arayışı sürmüş, Nusaybin'e tayin edilen müdür ve kaymakamların görev süreleri bir yıldan daha az olmuş, göreve gelen müdür veya kaymakamlar beceriksizlik, tembellik, liyakatsizlikle suçlanarak asayiş ve vergi konularında isteneni yerine getiremediklerinden azledilmişlerdir.

Bu problemlere çare olmak üzere askerî tedbirlerin yanında vilayet ve kazaların idarî yapılarında düzenlemelere gidilmiştir. 1870 yılında Nusaybin, Mardin'den ayrılarak Halep'e tabi Zor sancağına bağlanmıştır.³⁰ Bu düzenlemenin amacı Arap aşiretleri kontrol altına almaktı. Nitekim bu karara ilk tepkiyi Şammar aşireti vermiş, daha önce Diyarbakır valisi tarafından kendisine buyruldu verilen Şammar şeyhi Abdülkerim isyan etmiştir.³¹ Şammar, Aneze ve Tay aşiretlerinin fırsatını bulduklarında asayiş bozan hareketleri karşısında Nusaybin'e atanan kaymakamların yetersizlikleri belgelerde defalarca karışımıza çıkmaktadır. 1879 yılında Nusaybin Kaymakamı Rüstem Efendi, Tay aşiretinin çadırında uğradığı muamelede "*haysiyet-i hükûmeti büsbütün izale eylediğinden*" azledilmiş, yerine tayin edilen Sıdkı Efendi'nin de Diyarbakır vilayetinden alınan bilgiye göre daha önceki kaymakamlıklarında iradesizliği yüzünden görevden alındığı öğrenilmiştir. "*Nusaybin ehemmiyet-i mevki'iyesinden*" dolayı tecrübeli birinin görevlendirilmesi arayışında Cizre Kaymakamı Raif Efendi önerilmiş; ancak kendisinin de biraz gevşek bulunduğu nazaran "*orayı tamamıyla idareye iktidarı görülemediğinden*" Şükrü Efendi'nin Nusaybin kaymakamlığına tayini münasip görülmüştür.³² Gerek merkezi hükûmet gerekse vilayet yetkilileri asayiş ve vergi konusunda kaymakamları, otorite kuramadıkları, devletin vakarını muhafaza edemedikleri gerekçesiyle görevden almasına rağmen buna çözüm üretememişlerdir. Nusaybin Kaymakamı Hacı Tevfik Efendi'nin görevden alınmasının nedeni de benzer bir probleme işaret etmektedir. Mardin valisinin beyanına göre Kaymakam Hacı Tevfik Efendi aşar vergisinin ihale müzayedesinde acizlik ve tembellik ederek devleti zarara uğratmıştır. Kaymakamın kötü idaresi kazada asayişin daha da bozulmasına, Tay aşireti reisleri arasında da nifak meydana gelmesine sebep olmuştur. Tevfik Efendi'nin azlinden sonra Öşür vergisi muamelesini güzelce yönetebilecek, ihalelerinde zaafa düşmeyecek bir kaymakam (Hasan Şevki Bey) tayin edilmiştir.³³

29 BOA., İ.MVL., 433-19074-5.

30 BOA., A. MKT. MHM., 444/76.

31 Oktay Karaman, "Diyarbakır Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın Diyarbakır'daki Aşiretleri Islah ve İskân Çalışması (1868-1878)", *History Studies*, 2012-4/Özel Sayı, s.227-249, 242.

32 BOA., İ.DH., 781/63524.

33 BOA., DH. MKT., 136/22.

Kaymakamların sık sık azledilmeleri tepkilere yol açmış, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra başladıkları görevden birkaç ay geçmeden alınmaları şikâyetlere neden olmuştur. 1887 yılında Nusaybin Kaymakamı Abdülgani Efendi sebepsiz olarak azledildiğini ve bunun hukuksuz bir muamele olduğuna dair şikâyetini Şûrâ-yı Devlet'e defalarca çektiği telgraflarla bildirmiştir. Eldeki arşiv vesikalarından da anlaşılacağı gibi görevini en iyi şekilde yaptığını, adam kayırmaktan azlini icap eden cüzi bir kötü halin olmadığını ve herhangi bir şikâyetçisi ve davacısı dahi bulunmadığı halde kanuna aykırı olarak azliyle, yerine yerliden adi bir zat gönderilmesine itiraz etmiştir. Abdülgani Efendi, benim gibi *garib'üd-diyar bi kes* (yabancı, kimsesiz) müstakim bir memurun meşru haklarını yok sayarak yerliden bir kişiye vererek perişan etmek mugayir-ı adalet ve kanundur, diyerek hukukun işletilmesini talep etmiştir.³⁴ Abdülgani Bey'in şikâyetinde kaymakamların azil ve yer değiştirmelerinin nasıl bir siyasî ve sosyal ortamda gerçekleştiğini ve yerel güç unsurlarının ilişki ağlarının etkisini göstermesi açısından ilginçtir. Abdülgani Bey, kendini tanımlarken kullandığı *garib'üd-diyar, bi kes ve müstakim memur* ifadeleri yerli hanedandan güçlü bazı kesimlerin gadrine uğradığını vurgulaması dürüst memurların gözünü de korkutmuş olmalıdır. Tanzimat'la beraber yoğun bir şekilde cereyan eden kaza müdür ve kaymakamların tayin ve yer değiştirme trafiği merkezileşme çabalarında taşra yöneticileri ve şehirlerin idarî sınırlarında meydana gelen hızlı değişimler çok ilginç ve karmaşık bir bürokratik tayin ve tebdil trafiğini de göstermektedir. Görev mahalline giderken yerlerine başkaları atanan ya da usule aykırı görevden alınanların mağduriyetleri şikâyet konusu olmuştur. Konu, İntihabât-ı Memurın Komisyonu'nda da gündeme gelmiş, durumun usule aykırı olduğu ve kayıtlarda karışıklığa neden olduğu belirtilerek, mevcut kaza kaymakamlarının tespit edilerek görev güncelleme çalışmaları yapılması önerilmiştir.³⁵

3. Çölün Ecinnileri Kıskaçında Çöl Kilidi

Nusaybinde en büyük yıkım 1640'lardan sonra güneyden gelen Şammar, Aneze, Tay ve diğer aşiretlerin gittikçe artan sayı ve baskıları olmuştur.³⁶ Devletin bölgede iskân ettiği aşiretler de gittikçe kuzeye doğru yayılan bu aşiretlere karşı dayanamamış Osmanlı'nın son yıllarına kadar bölgedeki tüm yerleşim yerlerini bu arada Nusaybin'i de yıkmış ve bir köy haline getirmiştir. 1691 tarihli bir belgede "*Nusaybin kalesi etraf ve eknâfi münhedim*" (yıkılmış) olduğundan söz edilerek kadı tarafından yapılan keşif sonucu kalenin tamiri masraflarının ferman

34 BOA., ŞD., 1461/40.

35 BOA., A.MKT. MHM., 683/52.

36 Suavi vd. *Mardin*, s.167.

gereği Mardin Voyvodalığı mukata'at gelirinden karşılanmasına dair yazışmalara rağmen³⁷ 1741 yılında adı geçen kalenin tahliye edilerek mühimmatının Mardin'e nakledildiği anlaşılmaktadır.³⁸ Aşiretlerin saldırıları ve kendi aralarındaki çatışmalarla Nusaybin zaman içinde harap olmuştur. 1834'te Şammar aşireti reislerinden Sufuk el-Faris Nusaybin civarında hükümetin görevlendirdiği Tay aşiretiyle çatışarak bazılarını öldürmüş, Tay şeyhini kovarak onun yerine kendisinin naspettiği kişiyi şeyh olarak tayin etmiştir. Ayrıca valiye gizli evrak taşıyan haberciyi de yakalayarak yerel idarecileri çaresiz duruma düşürmüştür.³⁹

Aşiretleri durduracak ve kontrol altına alacak yeterli askerî birlik ve süvari desteği olmadığından yerel idareciler çaresiz kalmış, aşiret saldırılarına karşı gerekli devlet otoritesini gösterememişlerdir. Aşiretlerin baskınları ile harap olan Nusaybin'de caydırıcı askerî birliklerin hazır bulunması amacıyla bir süvari kışlası inşa edilmesine başlanmıştır.⁴⁰ 1835 yılında Diyarbekir Valisi Reşit Paşa'nın Bağdat Caddesi olarak adlandırılan ticaret yolunun güvenliğini sağlayacak tedbirler kapsamında yapılmasına karar verilen askerî kışla kilit rolü oynayacaktır. Bir süre sonra vefat eden Reşit Paşa'nın başlattığı kışla inşaatı ve hanelerin iskânı Hafız Mehmet Paşa tarafından sonuçlandırılmış ve kendi ifadesi ile buraların emniyeti sağlandığı gibi aşiretlerin baskısı sonucu terkedilen bölge ahali eski yerlerine geri dönerek burası şenlendirilmiştir; fakat Sadaret'ten gelen haberler başkadır. İstanbul'a ulaşan haberlere göre Nusaybin'in çöl ağzında ve Bağdat Caddesinde asayişin sağlanamadığı ve yol güvenliği olmadığından tüccarların bu yolu kullanmadığı şayiası valiye hatırlatılmıştır.

Sivas Müşiri ve Diyarbekir Valisi Hafız Mehmet Paşa, Dersaadet'te bu gibi rivayetlere itibar edilmesine epeyce içerlenmiştir. Paşa, merkezi hükümet yetkililerinin böylesine önemli bir konuyu kendisinden öğrenmeleri gerektiğini hatırlatarak şayialara itibar edilmemesini isteyen dokunaklı bir arz göndermiştir. Kendisinden malumat alınması gerekirken han ve kahvehanelerde *sebüknefer insanların yalan ve çirkef sözlerine* kulak verilerek adeta azarlanmasının üzüntü ve utanç sebebi olduğunu iletmiştir. Vali, İstanbul'daki merkezi hükümet yetkililerinin Arap aşiretlerini tanımadıklarını, bunlarla baş etmenin, Mardin ve Musul yolunu adı geçen aşiretlerden kurtarmanın öyle zannedildiği kadar kolay olmadığını hatırlatmıştır. Bölgede Aneze ve Şammar aşiret mensuplarının özelliklerine de değinen vali, *"bunlar ele avuca geçiresi olmayup, cin taifesi misillü şimdi burada yarın kırk saat mesafede görünerek rast geldiklerini nehb ve garet"* (yağma ve talan) edebilen bir

37 BOA., C.AS., 209/8942.003.

38 Göyünç, *Mardin Sancağı*, 59.

39 BOA., HAT., 1269/49164-B; Helmuth von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1969, s.175.

40 BOA., HAT., 447/22311-E-2.

taifedir demiştir. Hafız Mehmet Paşa, merkeze gönderdiği arzda Arap aşiretlerinin sosyo-psikolojik ortamlarını, “*televvüs-ü mizaçlarını*” (kötü huylarını) devletle ve yerel idarecilerle ilişki ve çatışmalarını, kendilerine asla güvenilmemekle beraber onlarla nasıl muamelede bulunulması gerektiğini sahadaki olaylarla izah etmeye çalışmıştır. Paşa, özetle adı geçen aşiret mensuplarının aşağılayıcı bir ifadeyle “*be-hayime müşabih (hayvanlara benzer) adamlar oldukları*” yazarak bunlarla ancak düzenli ordunun yeterli askerî birliklerinin ateşli silahları ile baş edilebileceğini örnekleri ile ortaya koymuştur. Diyarbakır valisi, yapılacak kışlanın bu ortamda kilit rol oynayacağını rapor etmiştir. Ona göre Nusaybin’de inşa olunmakta olan kışla-yı hümayûn tamamen bittiğinde burada konuşlanacak askerî birliklerin silahlarından adı geçen aşiretler “*biraz ateş yiyerek birçoğu kahr ve tedmir olur ise ol vakit gözleri korkup tarik-i caddeden çölün engin tarafında firar*” edeceklerdir. Böylece Bağdat Caddesinin Mardin’den Musul’a kadar olan çöl yolunda emniyet sağlanmış olacaktır.⁴¹ Aslında geçmişte de aşiretlerin en büyük korkusu olan düzenli askerî birliklerin yetersiz hale gelmeleri sonucunda güvenlik ortadan kalkmıştı. Bu nedenle ahali hanelerini terk ederek başka bölgelere kaçmıştı. Böylece köyler harap olduğu gibi çöl kapısı ya da çölün kilidi olarak görülen Nusaybin de bu tahribattan nasibini almıştır.

Vali Hafız Muhammed Paşa, birkaç ay sonra Nusaybin’de yapılan askerî kışla ve etrafında oluşturulan iskân mahalleleri sayesinde asayişin sağlandığı, çevre köylerin ve Nusaybin’in yeniden şenlendiği müjdesini ve başarılarını uzun bir yazı ile Sadarete arz etmişti.⁴² Buna göre, vahşi aşiret mensuplarından *temeddünle (medenileşerek)* altı yedi yüz hane iskân ettirilmiş ve Nusaybin o havalinin merkezi makamında olduğu cihetle haylice şenlenmiştir. Bu münasebetle Musul’a varınca sağda ve solda harap olan köy sakinleri takım takım geri dönerek “*ekseri kura şenlik kesp eylemişlerdir*”. Vali Hafız Paşa, Nusaybin’deki kışla ve etrafında oluşturulan mahalle hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buna göre Nusaybin’de inşa edilen askerî kışla; “*iki kat kârgir kışla ve ittisalinde birkaç yüz neferât ile beş yüz hayvanata vefa edecek kebir ahur ve zahire anbarları ve bazı dekkâkin ve teferruat-ı saire tetmim ve ikmal ve civarında elli bin aded eşcar garsiyle (elli bin adet ağaç dikimiyle) havada olan vahametın dahi filcümle def’i sureti istihsal*” olunacaktır.⁴³ Hafız Paşa, bundan önce gönderdiği arzında kışlayı şöyle tarif etmektedir; “*sekiz yüz hayvan ve iki bin nefer mikdarı asker ve hayvanat alır ve canibinde dört kat iki kuleli bir bâb kargir kışla*”.⁴⁴ Osmanlı Devlet erkânı aşiret iskanlarını temeddün kavramı ile tasvir ederek, aşiretleri vahşi ve medeniyetten uzak sosyal yapılar olarak gördüklerini

41 BOA., HAT., 450/22350.

42 BOA., HAT., 1257/48618-B.

43 BOA., HAT., 450/22350.

44 BOA., HAT., 1257/48618-B.

göstermektedir. Oysa aşiretler sanıldandan daha kompleks ve kendi kuralları olan sosyal gruplardır. Onları aşığlayan, küçümseyen, hakir gören bu anlayış çoğu zaman sahada sahada başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Hafız Mehmet Paşadan sonra da Nusaybin ve civarı Arap aşiretlerinin ve Yezidi eşkiyaların yağma, talan, gasp, soygun ve çatışmalarına sahne olmaya devam etmiştir. Nitekim 1855 yılında Kürdistan Eyaleti Valisi Ahmet İzzet, her sene yaz aylarında Nusaybin çöl ağzında toplanan urbanın kendi aralarındaki kavgalarında yerleşik ahali ve yolculara zarar vermemeleri için alınması gereken tedbirleri sadrazamlığa iletmiştir. Adı geçen aşiretlerin yol emniyetini ihlal etmeleri, Bağdat postasının Nusaybinde iki gün beklemesine neden olmuştur.⁴⁵ Yol emniyetini sağlamak amacıyla çöl muhafız birliklerinin sayısının artırılması özellikle vurgulanmıştır. “*Aneze ve Şammar urbanın bahar ve yaz mevsimlerinde Siverek, Mardin, Cellağa ve Nusaybin taraflarına tecavüzle zarara neden olduklarından çöl muhafazası için beş altı yüz askerinin bulundurulmasının*” faydaları hatırlatılmıştır.⁴⁶

1860'ta Şammar Reisi Şeyh Sufuk el-Faris'in oğlu Abdülkerim, Nusaybin ve Urfada Aneze ve diğer aşiretlerle birleşerek uygunsuzluklarda bulunmaya başlamıştır. Urfa Mutasarrıfı Abdülkerim'in *daire-i itaate* alındığını haber vererek, şeyhin devletin emrinde bir memuriyete razı olduğundan mükâfaten beşinci dereceden mecidiye nişanı verilmesini talep etmiştir.⁴⁷ Yerel bir yönetici olan mutasarrıfın bu isteği devlet-aşiret ilişkilerinin seyrini göstermesi açısından tipik bir örnektir. Gerek aşiretler gerekse devlet adamları güç terazisine göre adeta bir bilek yarışına giriştiler. Aşiretler devlet güçleri karşısında zaafa düştüklerinde yetkililere dehalet ve iltica ederek devletin kendilerine vereceği her türlü cezaya razı olarak bir memuriyetle diğer aşiretlerin tedibine yardımcı olmayı kabul etmişlerdir. Nitekim Abdülkerim'in babası da Diyarbekir valisine yenildiğinde tedip cezası olarak bin deve vermeyi kabul etmiş ardından maaşa bağlanmak istemiştir. 23 yıl sonra aşiretin başına geçen oğlu da yaptığı tecavüz ve saldırılarda askerî birlikler karşısında yenilince itaat etmiş ve devletin vereceği bir göreve razı olmuştur; ancak tahmin edileceği gibi aşiretin bu tavrı güç dengelerine göre değişerek, hükûmet yetkililerin ve askerî birliklerin yetersizliğini gördükleri anda eski saldırgan tavırlarını sergilemekten çekinmemişlerdir.

1868 yılında Kurt İsmail Paşa'nın Diyarbekir valiliğine atanmasıyla aşiretlere karşı en etkili mücadele dönemine girilmiş oldu. Kurt İsmail Paşa, daha önce aşiretlerin ıslah ve iskânı için kurulmuş *Fırka-i Islâhiye*'deki başarılı çalışmaları ile tanınmıştır. İsmail Paşa göreve geldiğinde Şammar'ın istila ettiği Nusaybin ve

45 BOA., A. MKT. UM., 208/82.

46 BOA., A. MKT.UM., 339/73.

47 BOA., İ.DH., 462/30764.

civarındaki ahalinin büyük bir kısmı mal ve canlarını muhafaza için öteye beriye dağılmış, bir kısmı da aşiret içine karışarak Araplaşmış emniyet ve güvenlikleri ortadan kalkmıştı. Kurt İsmail Paşa, Diyarbakır valiliği döneminde 1875 yılına kadar aşiretlerin kontrol altına alınması, ıslahı ve iskânları konusunda ciddi çalışmalar yapmış ve başarılar elde etmiştir. İsmail Paşa, aşiretleri sadece kuvvetle yola getirmenin sürdürülebilir bir tedbir olarak yeterli görmemiş, yerleşik hayata geçerek ziraat yapmaları konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Tay ve Şerabi aşiretlerinden iki bin çadırdan oluşan ailelere Çağçağ ile Habur suları kenarında evler yaptırmıştır.⁴⁸ Aşiret şeyhleriyle sözleşmeler yapmış, onlardan asayiş bozmayacaklarına dair taahhütler almıştır. Bu aşiretlere karşı asakir-i seyyare ve çöl muhafızlığı gibi askerî birlikler oluşturulmuştur. Vali, Mayıs 1870'te bölgeye gitmiş, aşiret mensuplarının aşiret şeyhleriyle ilişkilerini ilginç ifadelerle not etmiştir. İsmail Paşa, Şammar aşiret mensuplarını "*on bin çadırı bulan akvâm-ı vahşiye ve bedeviye Abdülkerim'in (aşiret şeyhi) elinde cism-i bî ruh*" (ruhsuz birer ceset) olarak tavsif etmişlerdir. Aşireti kontrol altına almanın en geçerli yolu da valiye göre, ölümüne bağlı oldukları aşiret şeyhlerini ikna etmekten geçer. Vali, bu amaçla Şeyh Abdülkerim'i buyruldu vermek üzere Diyarbakır'a çağırmıştır. Şeyh'e bir senet imzalatarak Bağdat Caddesi ve çöl ağzı bölgesinin muhafaza görevini vermiş ve kendisine aylık beş bin kuruş maaş bağlamıştır. Senetteki şartların içinde dikkati çeken en önemli madde, çöl cihetinde urban aşiretlerinden sadece kendisinin muhatap alınacağıdır. Kendisine, senden başka reis ve urban şeyhi tanınmayacak, yerleşik ahali, tüccar ve yolcuların mallarının çalınması, gasp edilmesi ve başka şekilde zarar verilmesi gibi bir hal vukuunda zarar, çalınan eşya ve gasp edilen mallar senden istenecektir ibaresi ile her türlü sorumluluk yüklenmiştir.⁴⁹

İsmail Paşa, askerî tedbirlerin yanında bölgede idarî düzenlemeler de yapmıştır. Kontrolü sağlamak ve vergi alımını kolaylaştırmak amacıyla Nusaybin kazasını Zor mutasarrıflığına bağlamıştır. Bu düzenleme aşiretlerin aleyhine bir karar olduğundan Şammarlar başka meseleleri bahane ederek isyan etmişlerdir. Şeyh Abdülkerim, verdiği taahhütten bir yıl sonra 5 Mayıs 1870'te Nusaybin'e bağlı köylerle Bağdat Caddesi olarak adı geçen güzergâhta tekrar gasp soygun ve taciz hareketlerine başlamış, bölgede on bin çadır oldukları belirtilen Şammar aşireti Nusaybin Mardin, Viranşehir ve Siverek civarını yaşanmaz hale getirmişlerdir. Resmi kayıtlara göre bölgede bunların zarar verip tahrip ettiği köy sayısı altı yüzü geçmiştir.⁵⁰ Şammar urbanı Nusaybin'e bağlı Aznavur ve Elban nahiyelerine bağlı yetmiş iki köyü evlerindeki şahsi eşyalara kadar yağmalamıştır.

48 Karaman, "Diyarbakır Valisi", s.237.

49 BOA., İ.DH., 614/42779-2.

50 BOA., İ.DH., 614/42779.

Kurt İsmail Paşa, bir yandan Şammar'ı Musul'a doğru kovalarken, diğer yandan Şammar'ın yağmaladığı köylerdeki zararı tespit için Diyarbekir'den Yakup Bey'i görevlendirmiş, kendisine Nusaybin idare meclisi azaları refakat etmiştir. Köylerde Urban'ın talan ve gasp ettiği mal ve eşyanın dökümü deftere kaydedilerek ahalinin zararının karşılanması için yapılması gerekenler Zor mutasarrıflığı tarafından rapor edilmiştir. Şammar'ın köyleri nasıl tahrip ve talan ettiği hakkında bir fikir vermesi açısından sadece bir köyden gasp edilen eşya ve hayvanların listesi aşağıya çıkarılmıştır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi Şammar aşireti köylünün üzerindeki yorganı, altındaki döşek ve üzerindeki entariye kadar ele geçirdikleri her şeyi aldıktan sora yedi haneyi de ateşe vermişlerdir. İsmail Paşa, Şammar'dan bu malların bir kısmını geri alarak ahaliye dağıtılması emrini vermiştir. Tüm malları talan edilen yetmiş iki köy ahalisine bir miktar tohumluk verilmiştir. Zor mutasarrıfı talan edilen mallarına mukabil bir şey verilemediği takdirde bu köylerin harap olarak terkedileceğini, köylülere ziraat için gerekli yardımın acilen yapılmasını istemiştir.⁵¹

Tablo 2. Urban Aşiretlerinin Aznavur Köyünden Gasp Ettikleri Mal ve Eşya⁵²

Cinsi	Birim	Fiyat (Kuruş)
Yorgan	57 Adet	57.000
Döşek	37 Adet	1.490
Kilim	54 Adet	1.530
Yeni Kilim	13 Adet	195
Keçe	13 Adet	580
Sahan	49 Adet	735
Tas	16 Adet	160
Sağır Kazan	28 Adet	1.400
Kebir Kazan	80 Adet	800
Taş	13 Adet	910
Aba	18 Adet	425
Gömlek	20 Adet	200
Bez	392 Zira'	396
Kutni Entari	6 Adet	600
Bulgur	95 Kıyye	950
Bez Entari	9 Adet	180
Ağnam (koyun)	198 Adet	5.940
Sahan	23 Adet	295
Esb (At)Eyeri	41 Adet	400

51 BOA., ŞD., 2213/6-1.

52 BOA., ŞD., 2213/6-3.

Tablo 2. Urban Aşiretlerinin Aznavur Köyünden Gasp Ettikleri Mal ve Eşya (Devamı)

Cinsi	Birim	Fiyat (Kuruş)
İbrik	2 Adet	20
Rugen-i Sade (Sade Yağ)	95 Kıyye	590
Asel (Bal)	77 Kıyye	385
Hınta Tohumu	100 Kile	20.000
Şeir Tohumu	100 Kile	10.000
İnek	13 Adet	1.300
Öküz	12 Adet	2.400
Kılıç	1 Adet	100
Tencere	2 Adet	60
Hurç	6 Adet	90
Merkep	6 Adet	720
Deve	10 Adet	2.000
Bakır Sıtl	4 Adet	400
Tüfenk	5 Adet	500
İhrak olunan Hane (yakılan evler)	7 Adet	1.400
Toplam Zarar		49.318 kuruş

Diyarbakır Valisi Kurt İsmail Paşa'nın bizzat katıldığı çatışmalarda aşiret, Musul'un aşağısına kadar geri çekilmeye zorlanmıştır. Uzun süren çatışmalarda Şeyh'in kardeşi Abdurrezak ve bin beş yüz kişi öldürülmüş, kaçan Şammar Şeyhi Abdülkerim daha sonra yaralı olarak ele geçirilmiş ve idam edilmiştir. Şammar Şeyhi Abdülkerim'in öldürülmesi bölgede sevinçle karşılanmış, haber Diyarbakır kalesinden top atışları yapılarak kutlanmıştır.⁵³ Nusaybin ve çevresi birkaç yıl sonra, ağır bir yenilgiye uğratarak reisleri idam edilmesine rağmen tekrar aşiretlerin yoğun geçişlerine ve baskılarına maruz kalmıştır.

1889 yılında dönemin Diyarbakır valisi, Şammar ve Aneze urbanının tekrar ahali-i muti'aya zarar vermektan geri durmadığını, Nusaybin civarındaki çöle yerleşerek büyük miktarda hayvan gasp etmeye başladıklarını haber vermiştir. Vali "bunlar çoktan berü bir sille-i tedibe uğramadıkları için şımarıdıkları anlaşıldığından onlara bir gözdağı" verilmesi gerektiğini düşünmüştür.⁵⁴ Nitekim Mayıs 1901 yılında Şammar Şeyhi Faris Paşa'ya mensup büyük bir grup Nusaybin kazasına ve o sırada yerel devletle iyi ilişki içinde olan Tay aşiretine hücum ederek evleri yakmaya ve malları gasp etmeye başlarlar. Mardin Valisi Halit, ahalinin tabiri ile geceleyin bizzat Nusaybin'e gelerek "hazreti Hıdır gibi yetişüp Şammarlıları def'

53 Karaman, "Diyarbakır Valisi", s.246.

54 BOA., DH. MKT., 1593/3.

etmiş"tir.⁵⁵ Vali Halid'e teşekkür eden mahzarın altında Nusaybin Kaymakamı Tevfik, alay ve Hamidiye kaymakamı, naip, mal müdürü, nahiye müdürleri, muhtar, Belediye Reisi Abdi, azalar, tüccar ve ahaliden yirmi dokuz kişinin imzası vardır. ⁵⁶ Mahzar denilen bu toplu arz muhtemelen kaymakamın işgüzarlığı ya da o sırada bölgede etkin olan Milli İbrahim Paşa ile arası iyi olmayan valinin teşvikiyle Dâhiliye Nazırına yazılmıştır. Vali Halit Bey, İbrahim Paşa'ya karşı Nusaybin eşraf ve idarecilerini yanına alarak bölgeyi urban aşiretlerinden kurtardığını iddia ediyorsa da daha sonraki saldırılar durumun böyle olmadığını göstermektedir. Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa, Hamidiye miralayı olarak bu dönemde adı geçen aşiretlere karşı en etkili güç olarak öne çıkmıştır.

1905 yılında saldırgan aşiretlerle etkili mücadele için yeterli askerî birliklerin bölgede konuşlandırılması fikri, tekrar gündeme gelmiştir. Uzun zamandır terk edilmiş askerî kışlanın çölün kilidi olan Nusaybin'de tekrar faaliyete geçirilmesi en önemli tedbir olarak görülmüştür.⁵⁷ Nusaybin'de süvari alayının bulunmamasından dolayı eşkıya ve aşiret mensupları her türlü fenalığa cesaret edebilmişlerdir. Yerel idarecilere göre kışla, faal hale getirilirse Nusaybin ve Zor'un çöl mıntıkasında asayiş sağlanarak hemen hemen yok olma derecesine inmiş hazinenin önemli bir geliri olan ağnam vergisi alınabilecek, harap olmuş çevredeki köyler de imara geçecektir. Ancak kışlada daimî surette askerî birlik bulundurma fikri bazı nedenlerle gerçekleşmemiştir. On beşinci fırka kumandanına göre Nusaybin'in etrafındaki bataklıklar buranın havasını fevkalade ihlal ve ahaliyi bile canından bizar ederek oturulmayacak bir hale getirmiştir. Uzak memleketlerden getirilecek askerlerin buranın havasına alışmayarak hastalanmaları ve verecekleri "miktar-ı vefayât dahi mühim bir yekûn teşkili" göz önünde bulundurulunca yerel kaynaklardan temin edilecek seyyar jandarma neferlerinin istihdamı daha uygun olacağı görüşü tartışılmıştır.⁵⁸ Askerî kışla her ne kadar faal hale getirilememişse de bugün Nusaybin'in merkezindeki Kışla Mahallesi o günlerin izlerini günümüze taşımıştır.

4. Aşiretlerden Vergi Alamayan Mültezimler

Nusaybin'in çevresindeki aşiretleri ve eşkıyaları bertaraf edecek yeterli düzeyde askerî birlikler olmadığından asayiş bozulmuş, kaymakamlar görevlerini yapamaz hale gelmişlerdir. Vergi toplayan mültezimler de aşiretler içine sokulup sayım yapamadıklarından ağnam rüsumu denilen vergiyi toplayamayarak iflas

55 BOA., DH. TMİK.M., 88/8.

56 BOA., DH. ŞFR., 264/29; BOA., DH. TMİK.M., 104/14.

57 BOA., DH. TMİK.M., 122/42.

58 BOA., BEO., 2817/211275-5.

etmişlerdir. Nusaybin ve çevresindeki aşiretlerin beslediği yüz binlere varan hayvanın vergisi pek çok sermayedarın iştahını çekmiş ve bütün paralarını yatırarak buranın iltizamını (vergi toplama işini) almışlardır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi Nusaybin kaymakamlarının aşiretler karşısındaki çaresizlikleri ve kendilerine yeterli askerî kuvvet verilememesi gibi nedenlerle vergi toplayamayan mültezimler hayal kırıklığı yanında iflas ederek perişan olmuşlardır. Aşiret içine girip hayvan ve mal sayımı yapamayan mültezimlere yeterli silahlı birlik veremeyen kaymakamların bir kısmı, devlet gelirlerinin toplanmasındaki kusurları nedeni ile istifa etmişler, diğerleri de görevden alınarak azledilmişlerdir.

1860 yılında Nusaybin kazası ağnam vergisi iltizamını Mardinli Muhammed Efendi'den Hacı Mehdi Efendi satın almıştır. Tay ve Cubur aşiretlerinin yüz bini aşkın koyunlarının vergisini almak üzere Nusaybin'e gelen Mehdi Efendi aşiretin içine sokulmamış ve sayım yapamamıştır. Mehdi Efendi, yeterli askerî kuvvet olmadığından aşiretlerin ağnam vergisini toplayamamış, iltizama yatırdığı tüm serveti kaybolmuştur. Nusaybin kaymakamı ve Mardin mutasarrıfından sayım yapmak için askerî kuvvet isteğine olumlu cevap alamayan Mehdi Efendi vilayetten de gerekli desteği göremez. Mültezim Mehdi Efendi, yaptırım gücü kuvvetli bir ferman almak için İstanbul'a gitse de üç-dört ay uğraşmasına rağmen bir sonuç alamamıştır. Elindeki bütün malları satan Mehdi Efendi, dönüş için bilet parası dahi bulamamış. Sadarete yazdığı dilekçede dört aydan beri cami köşelerinde sersefil ekmek parasına muhtaç olup dilencilik etmeğe duçar olduğunu bildirmiştir. "*Aman efendim şevketlü padişah başı için olsun mübarek aziz başınız için olsun Allah Muhammed aşkına olsun ya katlime ferman buyurun dünyadan halas olayım. Yahut malımı tahsil ettirüp beni bu vartadan halas buyurun*"⁵⁹ diyerek feryat etmiştir. Başka yerlerde güçlü, ahaliye zulmeden, fazla vergi aldığından şikâyet edilen zalim mültezim portesi, Nusaybin civarındaki aşiretler arasında mazlum perişan aman dileyen bir duruma düşmüştür.

Nusaybin'de aşar iltizamında ve hazine payının toplanmasında yaşanan sıkıntılar, buradaki asayişin bir yansıması olarak hep devam etmiştir. 1904 yılında da aşar iltizamı ihalesine fesat karıştırarak hazineyi zarara soktuğundan Kaymakam Hasan Sami Efendi hakkında soruşturma açılarak azledilmiştir.⁶⁰ Vergi memurlarına refakat etmekle görevli askerî birlik, Kaymakam Hasan Sami Efendi tarafından eşkıyanın takibi ile görevlendirdiğinden aşiretler koyunları saydırmamış, içlerine vergi memurlarını almayarak hazinenin zararına sebep olmuştur.⁶¹ Vergi ve aşiret konusunda anahtar kelime satvet ve askerî kuvvetlerin yaptırım gücüdür.

59 BOA., MVL., 486/60.

60 BOA., DH. MKT., 980/31.

61 BOA., BEO., 2578/193279.

Aşiretler bunun dışında yerel mutasarrıf ve kaymakamları dinlemedikleri gibi, mülkiye ve vergi memurlarını yerleşik oldukları alanlara bile sokmamışlardır. Ancak yeterli askerî birliklerle yapılan sayımlar sonuç vermiş ve ağnam vergileri silah zoru ile alınabilmiştir.

Sonuç

Nusaybin doğu ve batı istikametlerinden Bağdat Caddesi olarak adlandırılan ticari güzergâhın çöle çıkış noktalarından biri olarak önemli bir noktada bulunmaktadır. Çağçağ Nehrinin suladığı alanda Orta Çağın önemli bir şehri olan Nusaybin Bizans-Sasani çatışma ve karşılaşmalarının alanı içinde daha önemli hale gelmiştir. Osmanlı Devleti yönetiminde büyük güçlerin savaş alanı olmanın çıkmasına rağmen, yerel eşkıya ve güneyden gelen urban aşiretlerin saldırı ve yağmaları etkisinde gittikçe şehir olma özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Bölgede güvenliği sağlayacak yeterli askerî birliklerin olmayışı aşiretlerin etki alanını daha da genişletmiştir. Şehir, önemini kaybettiğçe Çağçağ suyunu düzenleyen kanal ve su cetvelleri de tahrip olarak bataklıklar oluşmaya ve sıcak olan havasını yaşanmaz hale getirmeye başlamıştır. 19. yüzyıl başlarında asayişi sağlamak, aşiretleri dizginlemek ve mîrî yükümlülüklerin yerine getirilmesinde etkili olacak askerî kışlanın inşa edilmesi, Nusaybin'in yeni bir mahalle etrafında gelişmesinde etkili oldu. Ancak bir müddet sonra kışlanın da terkedilerek boşaltılması, yerel idarecilerin etkisini azaltmıştır. Kaza merkezi olarak Nusaybinde müdür ve kaymakamlar gereken silahlı birliklerin yaptırım gücüne sahip olmadıklarından asayiş, vergi ve otorite sağlamakta yetersiz kaldılar. Mültezimler yüz binleri bulan aşiret koyunlarının vergisini toplayamadılar ve bazıları iflas etti. Nusaybin'in 19. yüzyıla girerken neden bir köy haline geldiği sorusunun cevabı özetle, devletin silahlı birliklerinin yetersizliğinde, aşiretlerin istilasında ve yaşanmaz hale gelen havasında cevabını bulmuştur.

Kaynakça

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı âli Evrâk Odası (BEO.), 2578/193279; 2817/211275-5.

Bâb-ı asafî Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), 86/29.

Cevdet Askeriye (C.AS.), 209/8942.003.

Cevdet Evkâf (C.EV.), 155/7718-6.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT.), 980/31; 1452/2; 136/22; 1593/3.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR.), 264/29

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelât ve Islahat Komisyonu Muamelât (DH.TMIK.M.), 88/8; 104/14; 122/42.
 Hatt-ı Hümâyûn (HAT.), 450/22350; 493/24220-A; 447/22311-E-2; 1257/48618-B; 1269/49164-B.
 İrâde Dâhiliye (İ.DH.), 462/30764; 781/63524; 614/42779; 614/42779-2.
 İrâde-i Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.), 273/10559; 312/13025; 433-19074-5; 433-19074-2.
 Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL.), 486/60; 578/58; 586/36; 586/36-3.
 Sadaret Mektûbî Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM.), 444/76; 683/52.
 Sadaret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.MKT.MVL.), 103/88; 130/98.
 Sadaret Mektûbî Kalemi, Umûm Vilayât Evrakı (A.MKT.UM.), 356/8; 208/82; 339/73.
 Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.), 1461/40; 2213/6-1; 2213/6-3; 2609/40.

B. Araştırma ve Kaynak Eserler

Avcı, Remzi, “Atların Değiştirildiği Bir Menzil:19.Yüzyıl Batı Seyahat Yazınından Nusaybin’e Bakmak”, *Nusaybin Siyaset-Kültür-Ekonomi* içinde Editör: Ahmet Selçukoğlu, Ahmet Gemi, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Mardin 2022.
 Aydın, Suavi vd. *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
 Belge, Rauf, *Nusaybinde Şehirleşme ve Mekânsal Gelişim*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.
 Göyünç, Nejat, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
 Helmuth von Moltke, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1969.
 Honigmann, Ernst, “Nasibin”, İslam Ansiklopedisi, C.9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.
 Kankal, Ahmet, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Nusaybin (Salnamelere Göre)”, *Makalelerle Mardin I*, Haz. İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007.
 Karaman, Oktay, “Diyarbakır Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail hakkı Paşa’nın Diyarbakır’daki Aşiretleri İslah ve İskân Çalışması (1868-1878)”, *History Studies*, 2012-4/Özel Sayı.
 Kütük, Ahmet, *Nisibis (Nusaybin) Kadim Bir Şehrin Hikâyesi*, Divan Kitap, İstanbul 2018. Maden, Ahmet Mümtaz, *Oliver’e Göre Anadolu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
 Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987.
 Ülke, Cemal “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürdistan Eyaleti ve Kürdistan Eyaletinin Kuruluşu 1847 1867”, *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı’dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu*, 6-8 Eylül 2012, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, s. 152-172.
 Yüksel, Hülya, *89 Numaralı Mühimme Defteri, Transkripsiyon Özet ve Değerlendirme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.